

Toomas Karjahärm

**VE NE IMPEERIUMI PARLAMENT
JA BALTIKUM
1906–1917**

Toimetanud Piret Ruustal ja Merit Lassmann
Kujundanud Piia Maiste
Küljendanud Erje Hakman

Uurimistöö on tehtud Tallinna Ülikooli ajaloo, arheoloogia ja kunstiajaloo keskuses teadusteema JUT31-6 raames.

Esikaanel: IV Riigiduuma istung 5. detsembril 1912. Wikimedia Commons, avalik omand.

© Toomas Karjahärm ja kirjastus Argo, 2021

Kõik õigused kaitstud.

www.argokirjastus.ee

ISBN 978-9949-688-71-5

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

SISUKORD

Eessõna.....	7
--------------	---

ESIMENE PEATÜKK

Riigiduumaa seadused ja komplekteerimine	14
1. Riigiduumaa asutuskord	14
2. Duuma ja valitsus.....	19
3. Duuma ja keiser	25
4. Riigiduumaa valimiskord.....	30
4.1. 1905. aasta valimisseadus	30
4.2. 1907. aasta valimisseadus	36
5. Riigiduumaa valimised	41
5.1. Valijate arv ja aktiivsus	41
5.2. Keda valiti?	47
6. Duumaliikmed.....	58

TEINE PEATÜKK

Riigiduumaa koosseis ja struktuur.....	68
1. Duumakomisjonid.....	68
2. Fraktsioonid.....	74
3. Koalitsioonid ja duumaenamus.....	83
4. Balti krai duumaliikmed fraktsioonides	86
5. Rahvuslikud grupid duumas.....	93
6. Autonomistide ideed ja tegevus	100
7. Poolakad ja kadetid.....	108
8. Jaan Tõnisson duumas	115

KOLMAS PEATÜKK

Seadusprojektide menetlemine	129
1. Seadusprojektide menetlemise kord	129
2. Erakorraline seadusandlus	137
3. Pjotr Stolõpini reformid	141
4. Duuma seadusandluse statistika	150

NELJAS PEATÜKK

Balti-teemalised seadused Riigiduumas	163
1. Duumaliikmete Balti seaduseelnõud.....	163
2. Valitsuse Balti seaduseelnõud duumas	173
3. Alexander von Meyendorff duumas	176
4. Mõned duumadebatid Balti teemal	184

VIIES PEATÜKK

Arupärimised valitsusele	190
1. Arupärimise kord	190
2. Balti-teemalised arupärimised I–II duumas.....	199
3. Arupärimine nr 19 III duumas	213
4. Balti rahvakooli õppekeel arupärimises.....	221
5. Arupärimiste efektiivsus	225

KUUES PEATÜKK

Riiginõukogu	234
1. Komplekteerimine	234
2. Poliitilised grupid	239
3. Balti kubermangudest määratud ja valitud liikmed	247
4. Emakeelse kooli küsimus ülemkojas	255
5. Riiginõukogu tegevuse kokkuvõte	262
6. Uurijate arvamusi	266
Lõpetuseks	271
Mõtteteri ja tsitaate	275
Duumakroonika	278
Termineid ja sõnaseletusi	390
Lisad	400
Dokumendid ja materjalid	436
Biogrammid	576
Illustratsioonid	626
Lühendid	628
Allikad ja kirjandus	630
Isikunimede register	695

EESSÕNA

Selle raamatu üheks lähtepunktiks on minu 1983. aastal kaitstud venekeelne doktoriväitekiri, mis perestroika tuules ilmus 1987. aastal trükis monograafiana.¹ Sellest ajast on palju muutunud ning Venemaa ja Baltimaade² poliitilise ajaloo uurimine on edenenud kärmel sammul.

Aastail 1905–1906 toimus Venemaa impeeriumis (*Российская Империя*) mitte ainult esimene suur poliitiline revolutsioon, vaid ka sellest tingitud üleminek isevalitsuselt (*самодержавие, самовластие*) konstitutsioonilisele korrale, sündmus, mille olemuse ja tähenduse üle vaieldakse tänaseni.³ Esmakordselt loodi kahekojaline seadusandlike, finantsiliste (haldas u 60% riigi eelarvest) ning mõningate kontrollivolituste ja -funktsioonidega (valitsusele arupärimiste esitamise õigus) parlament. Riigiduum ja Riiginõukogu olid tsaaririigi hilise perioodi viimasel kümnendil (1906–1917) Venemaa avaliku sisepoliitilise elu peamised keskused, kus toimuvat jälgis terve maailm. Impeeriumi läänepoolsed provintsid, mittevene rahvuslike ääremaade hulka kuuluvad Balti kubermangud said

¹ **Т. Карьяхярм.** Эстонская буржуазия, самодержавие и дворянство в 1905–1917 гг. Ред. А. Дудельзак. Таллин: Эсти Раамат, 1987. Retsensiooni vt **А. П. Корелин, В. В. Шелохаев.** Книга о системе политических сил в Эстонии начала XX века. – Вопросы истории, 1988, nr 11, lk 159–162.

² Baltimaa(de) ja Baltikumi all mõeldakse siin piirkonda omaaegses tähenduses, mis haaras Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kubermangu, s.o suurema osa Eestist ja Lätist, mida hilises Vene keisririigis nimetati Прибалтийские губернии (*baltische Provinzen*), Прибалтика (*Baltenland*), Остзейский või Прибалтийский край (Läänemere piirkond, Balti kraj). (**Т. Карьяхярм.** Остзейцы и балтийцы: экскурс в терминологию. – Россия и Прибалтийский регион в XIX–XX вв.: Проблемы взаимоотношений в меняющемся мире. М.: ЛЕНАНД, 2013, lk 7–26.)

³ Vt nt **К. А. Соловьев.** Законодательная и исполнительная власть в России: механизмы взаимодействия (1906–1914). Монография. Отв. ред. В. В. Шелохаев. М.: РОССПЭН, 2011, lk 7–19.

niisugusest poliitilise korra moderniseerimisest osa nii üldriiklike ümberkorralduste kui ka Balti kraid otseselt puudutavate eriseaduste näol, mille menetlemisel osalesid Balti kubermangudest valitud ja keisri poolt määratud seadusandlike kogude liikmed. Ajaliselt langes see kokku vaimse revolutsiooni⁴ ja kultuurilise pöördega Balti rahvaste iseseisvuseelses ajaloos,⁵ mis haaras ka poliitilist kultuuri, mida on seni vähe uuritud.

I–IV duumale (1906, 1907, 1907–1912, 1912–1917) duumaliikmete poolt esitatud 483-st seadusprojektist⁶ oli Balti-teemalisi üle 5%. Valitsuse esitatud ligi 5500 seadusprojekti hulgas oli niisuguseid ettepanekuid sadakond, enamik nn „seadusandlikud nuudlid“ (*вермишэль*) ehk pisiprojektid. Riigiduuma kõigi nelja koosseisu 1724-st liikmest⁷ oli Balti kraist valitud 47 (2,7%, sh üks asendusliige; kaks liiget valiti ka teist korda). Neist oli lätlasi 14, baltisakslasi 14, eestlasi 13, juute 4, venelasi 2. Riiginõukogu määratud ja valitud 432-st liikmest⁸ oli Balti kraist 15 (14 isikut ehk 3,5%, kaks olid olnud ka duumaliikmed). Neist oli baltisakslasi 13 ja venelasi 2. Balti provintside esindus oli Venemaa parlamendis üks regionaalne ja etniline segment.

See raamat on minu varem ilmunud Eesti (Baltimaade) poliitilise ajaloo käsitluste edasiarendus ning eesti-vene-baltisaksa suhete ja 1905. aasta revolutsiooni teemaline⁹ viimane monograafia.

⁴ **T. Raun.** Vaimne revolutsioon Eestis, 1896–1905. – Mana, 1969, nr 35, lk 10–20.

⁵ **J. Kivimäe.** Sõda ja kultuuriline pööre. – Esimene maailmasõda Eesti kultuuris. Koost ja toim M. Hinrikus ja A. Mattheus. Tallinn: Tallinna Ülikool, Eesti TA Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, 2015, lk 23–75.

⁶ **К. А. Соловьев, В. В. Шелохаев.** История деятельности первых государственных дум дореволюционной России: сравнительный анализ традиций правотворчества. М.: Государственная Дума, 2013, lk 118.

⁷ **И. К. Кирьянов.** Российские парламентарии начала XX века: новые политики в новом политическом пространстве. Пермь: Пермский университет, 2006, lk 114.

⁸ **В. А. Демин.** Верхняя палата Российской империи. 1906–1917. Отв. ред. В. В. Шелохаев. М.: РОССПЭН, 2006, lk 72.

⁹ **T. Karjahärm.** Ida ja lääne vahel. Eesti-Vene suhted 1850–1917. Toim A. Mälk. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1998; **T. Karjahärm.** Vene impeerium ja rahvuslus. Moderniseerimise strateegiad. Toim L. Pahtma. [Tallinn]: Argo, 2012; **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: massiliikumine ja

Uurimuse koostamisel on peetud silmas kahte põhiobjekti ja ainevaldkonda. Esimene on üldine panoraam impeeriumi parlamendi koosseisu formeerimisest, struktuurist, töökorraldusest ja funktsioneerimise mehhanismist, selle kohast Venemaa võimuorganite süsteemis (esindusasutused – valitsus – keiser) rõhuasetusega alamkojal, ning tähtsamatest seadusprojektidest. Teine uurimisobjekt on Balti-temaatika Riigiduumas, esmajoones sellealaste seadusandlike ettepanekute ja arupärimiste menetlemine, millega aeg-ajalt kaasnesid teravad ühiskondlikud debatid Balti piirkonna arengu põhimõttelistes küsimustes. Eraldi ja üksikajal on välja toodud tähtsamate Balti-teemaliste seaduseelnõude liikumine, mis detailsemalt ja süstemaatiliselt kajastub duumakroonikas ning lisades toodud nimekirjades. See võimaldab heita valgust küsimusele, milliseid ühiskondlikke ideid ja huvisid väljendasid ja kandsid Balti provintsidest valitud seadusandlike kogude liikmed ja kuidas need hoiakud haakusid Vene suurparteide (koalitsioonipartnerite) ja valitsuse, sh Pjotr Stolõpini (uue) riikliku poliitikaga. Laiemas vaates on see küsimus sellest, kuidas mõjutas impeeriumi üleminek absolutismilt dualistlikule monarhiale Eesti ja Läti arenguid, millised olid legaalsed parlamentaarsed võimalused ja väljavaated lahendada paljudel elualadel kuhjunud üliaktuaalseid ühiskondlikke probleeme liberaalsete reformide abil. Lühikäsitavaade on antud ka ülemkoja ehk Riiginõukogu koosseisust ja tegevusest. Raamatust leiab kokkuvõtteid mõlema koja seadusandlikust tegevusest ja uurijate arvamusid duumamonarhia kokkuvarisemise põhjuste kohta Vene impeeriumis. Kuna raamatu keskseks teljeks on Riigiduuma, siis on jäänud kõrvale Balti-teemaliste seadusprojektide üksikasjaline arutamine valitsusasutustes,

vägivald maal. Toim P. Ruustal. [1905. aasta Eestis, 1.] [Tallinn]: Argo, 2013; **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: sotsialistid ja terroristid. Toim P. Ruustal. [1905. aasta Eestis, 2.] [Tallinn]: Argo, 2015; **T. Karjahärm.** 1905. aasta Eestis: mälestused. Toim Piret Ruustal. (1905. aasta Eestis, 3.) [Tallinn]: Argo, 2016; **T. Karjahärm.** Konstantin Päts. Poliitiline biograafia, I: vabameelne opositsionäär (1874–1916). Toim K. Tafenu, H. Tamman. (Riigivanemad.) Tartu: Rahvusrhiiv, 2018.

mille kohta võib leida rohkem teavet minu eespool mainitud väitekirjast ja teistest töödest¹⁰ ning dokumendikogumikest.¹¹

Lisas toodud rubriik „Termineid ja sõnaseletusi“ aitab selgitada venekeelseid mõisteid, mis puudutavad duuma organisatsioonilist ülesehitust (juhtorganid, komisjonid, fraktsioonid, ühendused jm), volitusi ja kompetentsi, tegevusvaldkondi ja -põhimõtteid, seadusprojektide menetlemise korda 1906. aasta põhiseaduse, duuma asutuskorra, kodukorra ja teiste õigusaktide järgi. Siit võib leida seletusi tollastele riigiõiguslikele terminitele, mida tänapäeval omaaegses tähenduses enam ei kasutata.

Duumakroonika sisaldab valikuliselt episoodide impeeriumi poliitilisest ajaloost ja Riigiduumata tähtsamatest sündmustest rõhuasetusega Balti provintsidel, mõnevõrra ka Poolal, Soomel ja teistel mittevene etnoregionaalsetel piirkondadel. Tegemist on subjektiivse valikuga, kuna kõiki duumaga seotud sündmusi pole algmaterjali tohtu mahu tõttu võimalik hõlmata ega kajastada. Siingi on kesksel kohal Balti-temaatika ja Balti provintsidest valitud eesti, läti, baltisaksa, vene ja juudi päritolu duumaliikmete seadusandlik tegevus koostöös Vene suurparteide, trudovike, sotsiaaldemokraatide, kadettide, progressistide, oktoobristide ja duuma mittevene rahvusgruppidega.

Lisad pakuvad mitmesugust üldist ja spetsiifilist teavet duuma koosseisu ja tegevuse kohta: keisri ukaasidega määratud istungjärkude toimumise ajad, duuma koostis liikmete parteilisuse (seotus erakondade ja poliitiliste vooludega) ja valikuliselt muude tunnuste,

¹⁰ Vt nt **T. Karjahärm**. Moderniseerimise strateegiad hilises Vene impeeriumis: semstvo ja Balti maaomavalitsus 1880–1917. – Vene impeerium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ja moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses, II. Koost T. Tannberg ja B. Woodworth, toim K. Kaju. (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 18 (25).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2010, lk 323–359; **T. Karjahärm**. Eesti-Saksa kompromiss 1915. aastal. – Esimene maailmasõda ja Eesti. Koost T. Tannberg, toim K. Tafenu. (Eesti Ajalooarhiivi Toimetised, 22 (29).) Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2014, lk 108–131; **T. Карьяхярм**. Попытки реформ местного управления в Прибалтике в 1914–1916 гг. – Россия и Балтия, 2. Эпоха перемен (1914–1924). Отв. ред. А. О. Чубарьян. М.: ИВИ РАН, 2002, lk 48–59.

¹¹ Venestamine Eestis 1880–1917. Dokumente ja materjale. Koost, tõlk ja komment T. Karjahärm. Tallinn: [Riiklik Eksamikeskus], 1997; Имперская политика России в Прибалтике в начале XX века. Сборник документов и материалов. Сост. Т. Карьяхярм. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2000.

sh rahvuse järgi. Üks plokk lisasid on pühendatud duumavalimistele Balti kubermangudes: duumaliikmete ja valijameeste arv kubermangude ja valimiskogude (kuuriate) järgi, mis oli kindlaks määratud 1905. ja 1907. aasta valimisseadustega. Valimisaktiivsus ja häälte jagunemine parteide järgi on täpsemalt jälgitav üksnes linnades. Riigiduumaa seadusandliku tegevuse kohta on käesolevas töös ära toodud koondandmed duuma kõigi nelja koosseisu kohta, III duuma alaliste ja ajutiste komisjonide nimekiri, I duumale duumaliikmete ja valitsuse poolt esitatud projektide (16+16) täisnimekirjad, nimekiri II duumale esitatud agraarprojektidest, mis suunati komisjoni, andmed mittevene ääremaadel, sh Baltimaades vallasemstvo ja semstvoomavalitsuse sisseseadmise projektide liikumise kohta. Nimekirjadena on esitatud valitsuse ja duumaliikmete (valdavalt Balti kraist valitud) tähtsamad Balti-teemalised seadusprojektid II–IV duumas (41 projekti) koos andmetega nende liikumise kohta, samuti Balti-teemalised arupärimisavaldused (23 avaldust) I–IV duumas.

Olulise osa raamatust moodustavad kõigi Balti kubermangudest valitud Riigiduumaa ja Riiginõukogu liikmete lühielulood-biogrammide. Neid on 47 (11+11+13+12) duumaliikme ja 15 Riiginõukogu liikme kohta, allikaks mitmesugused ametlikud ja mitteametlikud teatmematerjalid. Biograafiates on püütud kokkuvõtlikult kirjeldada isiku tööd duumas: kuuluvus komisjonidesse, seadusandlik tegevus, mis detailsemalt avaneb konkreetseid seadusprojekte (algatajad, esitajad, komisjonide eksperdid, arutus osalejad) vaadeldes. Riiginõukogu liikmete kohta on antud mõned üldised eluloolised ja ametialased orientiirid.

Raamatu dokumendiosas, mis sisaldab 80 dokumenti ja materjali, on tekste Riigiduumaa asutamist, valimisi ja funktsioneerimist reguleerivatest seadustest (asutuskord 1905–1906, põhiseadus, 1907. aasta 3. juuni valimisseadus), keisri ja valitsusametnike (sh peaministrite Ivan Goremõkini, Pjotr Stolõpini, Vladimir Kokovtsovi) kõnedest, valdavalt Balti provintssidest valitud seadusandlike kodade liikmete avaldustest, kõnedest ja kirjutistest, arupärimistest ja ministrite vastustest-seletustest neile, poliitiliste parteide dokumentidest, hiljem kirja pandud mälestustest (Jaan Tõnisson, Anton Jürgenstein, Eduard von Dellingshausen,

Oskar Rütli, August Lubi, Władysław Grabski, Pavel Miljukov, Vassili Maklakov, Ariadna Törkova-Viljams), kaasaegsete kirjeldustest ja mitmete autorite üldistest hinnangutest. Valdav osa dokumentidest on autori tõlked vene keelest ja avaldatakse eestikeelsena trükis esmakordselt. Tõlkijana olen võimaluse korral pidanud esmajoones silmas sisulist adekvaatsust ja vähem stiililist silutust.

Dokumentide ja materjalide publitseerimisel on lähtunud üldtunnustatud põhireeglitest. Omaaegseid tekste pole tänapäeva ortograafiareeglitele kohandatud, varem publitseeritud eestikeelseid originaal- ja tõlketekste pole üldjuhul toimetatud ega redigeeritud. Suure ja väikese algustähe kasutust pole eestikeelsetes tekstides muudetud. Tõlgetes on vene keeles esinev suur algustäht alles jäetud. Täht w on enamasti asendatud v-ga. Eesti- ja teiskeelsete koha- ja isikunimede (peamiselt vene, saksa, läti, leedu, poola, juudi jmt) kujusid on vajadusel ja võimalusel täpsustatud ning esitatud tänapäevases transkriptsioonis. Vene nimed on eesti keeles kirjutatud vene-eesti üldkehtiva transkriptsiooni järgi, valdavalt ilma isanimeta. Dokumendid ja materjalid avaldatakse tervikuna või osaliselt, väljajätted on märgitud nurksulgudes [---]. Nurksulgudes on vajadusel lisatud teksti sisulist mõistmist hõlbustavad lühihõiendused, tähed ja sõnad. Dokumendid esitatakse sissejuhatavate märkuste ja sisuliste annotatsioonideta, kuna seletused ja kommentaarid nende kohta asuvad põhitekstis, duumaga seotud sündmuste kroonikas ja lisades. Dokumentide allikaviidetes on ära märgitud teadaolevad andmed tekstide päritolu, autorluse, ilmumiskoha ja -aja, varem avaldamise ja tõlkimise kohta. Kõik kuupeävad raamatus on toodud nii, nagu need esinevad originaalis, s.o enamasti Juliuse ehk vana kalendri järgi.

Allikatest on tähtsamad arhiivid, seadusandlikud aktid, sh 1906. aasta põhiseadus (*Основные законы*), Riigiduumi ja Riiginõukogu asutuskord (*учреждение*), nende ametlikud publikatsioonid: kodukord (*наказ*), stenogrammid (*стенографический отчет*), nende lisad (*приложение*), nime- ja aineregistrid (*указатель*) seaduseelnõude ja arupärimiste menetlemist kajastavate nimekirjadega jm; erakondade programmid, duumaliikmete ja kaasaegsete publitsistika (Milan Boiovitš, Maksim Vinaver,

Nikolai Ezerski, Vladimir Nabokov, Aršak Zurabov jt), statistilised ülevaated, teatmikud ja mälestused. Mittevene piirkondade elanikkonna probleemidest duumas on Vene memuaristid kirjutanud vähe, mõnevõrra on seda teinud endised kadetid, kusjuures esiplaanil on poolakad (Poola Kuningriik ja läänekubermangud), seejärel Soome autonoomia ja juudiküsimus. Balti kubermangude saadikutest on memuaare kirjutanud J. Tõnisson, O. Rütli, A. Jürgenstein, S. Mansõrev, Riiginõukogu liige ja Eestimaa rüütelkonna peamees E. v. Dellingshausen.

Vene parlamentarismi lühikese ajaloo kohta on ladestunud rikkalik uurimiskirjandus, mis eriti jõudsalt on täienenud Vene uurijate töödega viimasel paarikümnel aastal.¹² Ühe kalkulatsiooni järgi ilmus 20. sajandil ainuüksi Riigiduuma kohta 6000 publikatsiooni.¹³ Normatiivsete aktide nimekiri on esitatud väljaandmise (kinnitamise) kronoloogilises järjekorras. Duuma dokumendid on grupeeritud koosseisude (neid oli neli) kaupa. Kirjanduse loetelusse on võetud ka selliseid asjakohaseid teavikuid, mida pole viidetes otseselt märgitud, kuid on kasutatud narratiivi konstrueerimisel. Viitamisel on ühe viite joonealuse piirides osundatavad teosed üldjuhul järjestatud väljaandmise aasta järgi.

Minu tänusõnad kuuluvad kõigile, kes uurimistöole, raamatu kirjutamisele ja väljaandmisele kaasa aitasid.

¹² Vt kirjanduse loetelu.

¹³ **К. И. Могилевский, Р. А. Циунчук, В. В. Шелохаев.** Государственная дума России как историографическая проблема. – Вопросы истории, 2007, nr 11, lk 3.